

Wolynskij Zloczyn

<https://wolynskijzloczyn.eu/zw3/witnesses/200,file.html>
2020-09-19, 10:41

Свідки говорять

«Бери косу, бери ніж і на ляха...» – свідчення тих, які врятувалися з Волинського злочину

«Важка пам'ять» – так метафорично визначаються свідчення геноциду поляків, які проживали на Кресах II Речі Посполитої: на Волині і в Східній Малопольщі. Свідчення свідків цих подій усвідомлюють глибокий сенс цієї метафори, як у словесному шарі, так і, – перш за все, – візуальному, з огляду на емоції, які пред'являються перед камерою. Не лише важкі й травматичні питання є специфікою нижче представлених свідчень, але, перш за все, факт, що оповідання ведеться особами, яким у 1943 р. було декілька або кільканадцять років. Якби ми поставили собі питання, що пам'ятаємо з нашого життя, коли нам було дев'ять-десять років, то відповіддю були б такі точні оповідання?

Героями даної розробки є п'ять осіб: Анна Шумська, Ян Михалевський, Ядвіга Маєвська, Казимир Кобиляж та Зигмунт-Ян Борч – мешканці різних місцевостей Східних кресів. Напругу в польсько-українських відношеннях спостерігалося ще до війни, однак домінувало переконання, що сусідські взаємини вляглися правильно. Анна Шумська (народжена 1919 р.), найстарша з представлених тут свідків, пам'ятає, що в польсько-українських Борках біля Любомля... «З українцями ми жили по-сусідськи, добре, як сусід з сусідом. Одні до других ходили. Моя двоюрідна сестра вийшла заміж за українця, вінчалися та діти хрестили в костелі [римо-католицькому]. І так вляглося, що на польські свята запрошували українців, а на українські – поляків».

Батько Яна Михалевського (народженого 1938 р.) у Гутиську Брідському... «Пам'ятав час, коли український господар [...] мав свято, то сусідній поляк не молотив ні не рубав дров у пошані українського свята. І цей українець відповідав подібно польським сусідам». Ще під час війни, коли господарські будинки батька Анни Шумської, після нападу Німеччини на Радянський Союз, були знищені, родина зустрілася зі співчуттям та допомогою українських сусідів. «А то збіжжя дали та коровам корму на зиму. Приходить один українець і говорить: „Ходи, я маю сіно, ти набери собі хуру”. Через якийсь час приходить другий: „Ти одержиш картоплину з кургану”. І якимось так летіло. Але пізніше стало гірше, загострювалося. З інших сіл приходив хтось та говорив, що в них родину вибили. На питання, кого вбили, відповідали: „ляхів”. Вже не говорили „поляки”, тільки „ляхів бити”. Що це таке „ляхи”? Ми цього не розуміли».

Тоді, коли починався розвивати український націоналізм, Янові Михалевському було декілька років. Він цього точно не запам'ятав, але досконало у своїй пам'яті зберіг кровопролитні симптоми: «До нашого села прийшли сигнали, що в Єсьонові, – це було гмінне село, – було вбито двох синів керівника школи. Вони поверталися з пансіону. Батьки їх вже не дочекалися. Вранці їх знайшли побитими й неживими. Тоді вже в нас, у Гутиську, було відомо, що починається український націоналізм. Наступною справою було вбивство священика Вальчака [імовірно йдеться про отця Петра Вальчака з парафії Лаврів (Турківський

повіт), якого побили українські націоналісти, вкинули до криниці і там живцем засипали камінням]. Його поховано на кладовищі в Гуті Пеняцькій. За труною йшли, як говорять, близько три тисячі людей, я цього точно не пам'ятаю, хоровод був дуже довгий. [...] Мама розповідала, що мало хто не плакав тоді, як знімали цю труну і клали її до могили. Це був послужливий і дружелюбний для всіх національностей священик».

У 1941-1942 рр. німці при допомозі української поліції провели цілковиту ліквідацію єврейського населення цих територій. Анна Шумська була безпосереднім свідком вбивства євреїв з Любомля. «Я побачила, як шуцмани женуть громаду євреїв. Лише один німець іде з собакою. [...] Недалеко мого села Борки вироблялися цеглини, і туди їх погнали, і там рови були викопані, і там їх били. [...] На другий день приходять український солтис, щоб хтось пішов цих євреїв закопувати. [...] З кожної хати хтось мусив іти». Вона пішла з іншими жінками з села. Коли засипали один рів з останками, привели наступну групу євреїв. «Вони нам наказали сховатися за гіркою. Німець нас стежить, щоб ми не виглядали. Я чула стріли та падіння тіл. Через хвилину прийшов шуцман і говорить: „Ну, виходити, закопувати!“ Українські поліцейські стріляли до євреїв і змушували жінок до швидкої роботи. Німець не поганяв, стояв та дивився».

Розправа з поляками, які на цих територіях були в меншості, з цього моменту стала найважливішою метою українських націоналістичних угруповань: Української Повстанської Армії та Організації Українських Націоналістів. До геноциду поляків на Волині приступили в 1943 р., а у Східній Малопольщі кульмінація наступила в 1944. Значущою була також участь духівництва. У багатьох місцевостях православні (а у Східній Малопольщі – греко-католицькі) священики влаштовували акти висвячування знарядь, якими вбивали поляків. Анна Шумська, ламаючи заборону батька, разом з двоюрідною сестрою, зібралися до сусіднього села Городне, щоб побачити, навіщо там зустрічаються українці: «Ми заходимо, там маса людей. Біля озерця якийсь зроблений вівтар, батюшка вже є. А людей маса, хурами поз'їжджали, здалека. Ми стали біля українки й слухаємо. Батюшка молився. А люди, чоловіки, переважно щось мають у руках. Той має сокиру, той ніж, інший має косу, в ще іншого якісь вила. [...] Цей батюшка молиться, обертається до людей: „Україна! Прийшов час твоєї власті“. Таке навчання їм давав і врешті говорить так: „Бери косу, бери ніж, і на ляха і рис“. Тобто це значило, щоб вони йшли різати цих поляків. І ми так стоїмо. Підходить до нас український хлопець, він колись товаришував з моїм братом, такий Андрій. Підходить до нас: „Дівчата, що ви тут робите? Утікайте. Як хтось покаже, що ви польки, то до хати вже не повернетесь“».

Найцінніші та водночас найбільш трагічні у своїй вимові є свідчення врятованих осіб, які були свідками загибелі поляків. Сьогодні це люди похилого віку, що дають свідчення дитячих жертв геноциду. Ця дитяча перспектива пам'яті про волинський злочин є, про диво, дуже точна, просто роздрібна, інколи суха й лапідарна. Казимир Кобиляж (народжений 1928 р.) 12 липня 1943 р. запам'ятав дуже точно – йому тоді було п'ятнадцять років. «Почало горіти сусіднє до Уланівки село Марія-Воля. Туди пішли моя сестра з подругою Мартиківною до кравчихи, примірювати якісь костюми. Але вже не повернулася. [...] Ми втекли з господарства разом: батько, мати, племінник, я і старший брат Тадек та брат Сташек. Ми втекли вниз у збіжжя. Там ми притаїлися». Через деякий час батько Казимира Кобиляжа

вирішив повернутися з матір'ю та племінником до хати. По дорозі були затримані українцем з гвинтівкою та українським сусідом Кулішем. Казимир разом з братами підповзли під німецьке кладовище, розташоване недалеко їхнього дому. «Нараз ми чуємо крик батька: „О, Господи!!!“. І хіба так з два рази крикнув і тиша. Пострілу не було. Через хвилиночку ми чуємо немовби український голос: „І дав, щоб вона перекинулась“. Щось таке. І був постріл. Про племінника ми не чули. Отже, як вже був цей постріл і батько крикнув, то ми з-під цього німецького кладовища повзли, щоб можливо допомогти батькові. Тим часом ми переходимо дорогою, що йде біля Куліша. [...] І ми чуємо чалапання проїжджих кінних і їде їх ціла кавалькада. Ми в цьому збіжжі зупинилися, від цієї дороги – три-п'ять метрів. Ми впали, брат наказав, щоб навіть голосно не дихати. Проїжджали, і було видно, як сидять на підводах, мали гвинтівки, автомати, ці дула було видно. [...] як вони проїхали, то ми через цю дорогу перелізли і пішли під гірку на господарство. [...] Брат побачив, що батько лежить вбитим. [...] Ми шукаємо матері. Мати лежала перед хатою, імовірно сховалася, і вийшла, коли почула, як він кричав, певно хотіла йому допомогти. Ну, й одержала. Тут була куля [показує на праву щоку] і в цьому десь місці їй вийшла [ліву руку підносить на висоту лівого вуха]. Вона лежала навзніч. Племінника ми не знайшли, ми його шукали. Імовірно втік у збіжжя, йому було дев'ять років».

Загроза наростала, після хвилини розпочалися постріли. Казимир разом з братами знов мусили втікати. Про місце похорону батьків і долю племінника дізнався після років: «Сікорська [сусідка] мені розповідала, як стягували з Калиновським моїх батьків, що поховали їх так, як змогли: викопали яму, вклали в простирадло. І говорить: „Цього Болюся“, – мого племінника, – „я знайшла у збіжжі. Мав поранення в кістку. І як помер, то в руці тримав збіжжя“. Помер хіба з виснаження, з крововтрати».

Ядвіга Маєвська (1933 р. народження) в липні 1943 р. мала майже десять років. Вона була свідком трагедії в Гуті Степанській. «Безперервно я повертаюся до цих подій з 16 липня 1943 р., як ми всі мусили зібратися в школі. Це була та відома самооборона, це був початок оборони. У школі було дуже багато людей, також з-поза Гути Степанської. [...] Ми там були до 18 липня, а потім прийшов наказ, щоб відійти до Сарн, ближче залізниці, там, де були німці. [...] Ми швидко повернулися до хати, кожен що міг, то забрав. Тільки я не встигла ввійти на підводу, бо вирішила ще повернутися до хати за моєю картинкою, яку я одержала на Перше причастя. Я бігла за підводою, але було дуже багато людей. [...] Мама кричала й витягала руки, щоб мене втягнути на цю підводу, але я не встигла. Я бачила дуже багато вбитих. Я пам'ятаю, що нас напали під час відступу. Як я почула ці крики і стріли бандерівців: „Ура, ура, різати ляхів“, то зі страху перестрибнула рів, бо я побачила, що деякі втікають до лісу. [...] Там я згубила черевик і цю картинку. Я втікала у платті, в яке була одягнена під час Першого причастя, тільки перефарбованому у блакитний колір. [...] Я тоді побачила жінку з розрізаним животом, неживу, біля неї сиділа дитина, плакала. Я бачила також інших мертвих людей. Коли я бігла до лісу, побачила мого дядька, брата батька, який біг з нареченою – вона схопила мене за руку і так ми йшли день, ніч і ще один день, аж до Сарн». Ядвіга Маєвська, під опікою дядька й тітки, добралася потім до Рівного.

Протягом деякого періоду була впевнена, що вся її сім'я загинула. «І тоді виявилось, що

прийшло повідомлення, що батьки живуть і вони в якомусь таборі в лісі. І ця особа, яка привезла цю вістку, забере мене до них. Ми поїхали назад до Сарн. Там чекала мене сусідка. Я сильно здивувалася, чому в липні вона одягнена в хутро. Я пам'ятаю, що як вона мене привітала, то укутала мене цим хутром. Лише потім я дізналася, що тоді, коли втікаєш, береш все те, що тобі найцінніше».

Вбивалися також прихильні полякам українці. Попередження та приховування поляків, незгоду на вбивства сусідів, ОУН й УПА визнавали зрадою і колабораціонізмом з ворогом. Також ті, які мали за дружину польку або поляка за чоловіка, могли втратити життя. Про такий випадок розповідає Анна Шумська: «Моя родичка [двоюрідна сестра] мешкала по-сусідськи в нашому селі. Її чоловік був українцем. Як ми втікали, мій батько йому сказав: „Куме, втікайте, беріть дітей та тікайте“. „Ой ні, я не втікати. В мене двох братів, в мене двох шуринів українців, вони мене захистять, не дадуть мене“. Як прийшли вбивати, то родина навіть не знала, що його вбили. [...] Він був надворі, прийшли та сокирою голову розвалили. Зайшли до хати, дружина спала в ліжку. Як вдарили сокирою жінку в голову, то хлопець, – йому було може дев'ять або десять років, – зірвався і почав кричати: „Степане, не бий мене! Я тобі дам хліба“. Тобто це означало, що був знайомий, бо дитина його знала. А той, як змахнув сокирою по голові, – хлопець звалився на підлогу. А найстарші два хлопці, один мав хіба дванадцять років, другий – чотирнадцять, які на печі спали, вони вціліли. [...] Вони боялися злізти. Вранці приїхали німці, почали виносити з хати матір і хлопця. Коли побачили, що всіх виносять, то котрийсь крикнув зі страху».

Ян Михалевський (1938 р. народження) 13 лютого 1944 р. мав шість років. Український напад зовсім знищив його село Гутисько Брідське. «Біля півдня, це була неділя, почалася величезна стрілянина і в нашій хаті почалося замішання. Передусім мене засунули з кузенком Янком до скрині, такої, що закривається. А самі почали підпирати таким дишлем двері, що як виламуватимуть чи стрілятимуть, то щоб не зважили цих дверей. [...] Ми почали в цій скрині кричати. Відкрили скриню і тоді хтось сказав: „Беріть дітей та втікайте“. І тітка взяла мене й свого синочка Янка під пахву, допомогла нам вийти з хати і ми почали втікати у бік Волох, це було сусіднє, змішане, польсько-українське село. Вже можна було почути запах [гару], вже було чути стріли, довкола нас було жахливе замішання. І нас вели таким яром, зробилася нас група людей – близько тридцяти-сорока осіб, – і цим яром ми добралися до сусіднього села. І там, я пам'ятаю, розстелено солому. І я пам'ятаю, як увечері привезли непритомного батька, був закривавлений по лівій стороні, і поклали батька в розі цієї хати на соломі. І батько що півгодини тільки стогнав: „Добийте мене“. Мама плакала та зволожувала йому губи. А ми з цим двоюрідним братом Янком стояли навколішки та молилися. [...] Я хотів побачити брата Тадеуша, це було на другий день після нападу. Я мусив сильно плакати, бо дідусь говорить: „Ходи, я тобі покажу“. І цю картину я маю дуже виразну на очах. Брат лежав на такому, як говорилося на Кресах, „вереті“, а це була ковдра в ґрати. Дідусь відхилив ковдру і я побачив місце, де куля увійшла в голівку вище щоки, і тут [показує скроню] був слід, немовби хтось ножиком поранив – тут, де куля увійшла. А другої сторони він не хотів мені показати, цілком відмотати цієї другої сторони. Там ніби голівка була вся розбита. Після цих оглядів, він завернув тіло і поклав в такий ящик. Я пам'ятаю, закинув гвинтівку, взяв цей ящик під пахву і

пішов на кладовище поховати».

Батько Зигмунта-Яна Борча (народженого 1931 р.) був керівником школи у селі Раківець, розташованому за 20 кілометрів від Львова.

«У Квітну неділю 1944 р. [помилка свідка; випадки, про які він розповідає, мали місце 26 березня 1944 р., тобто тиждень перед Квітною неділею] я пішов на богослужіння до костелу. [...] Батько з братом залишилися в школі, стріли їх прокинули. Під вікном стояв чоловік з автоматом і стріляв у втікаючих з костелу людей. Вони зразу втекли до лісу. Я був у костелі, в ризниці. Священик [Блажей Юраш] говорив проповідь і враз зробилося тихо. Я бачу, як ксьондз з амвона біжить до ризниці. Він відкрив двері назовні, а я за священиком. І там на снігу стояв українець і стрілив у ксьондза. Він впав. Потім я дізнався, що священик був поранений. Церковнослужитель упіймав мене за комір і назад кинув до ризниці. Я питаю церковнослужителя: „Що з нами буде?“. А він говорить: „Ніщо. Заріжуть нас“. Я побачив, що за віттарем є діра, в якій сховалися люди, я вже сюди не вмістився. Українці стояли перед головним входом за зашкленними дверима, з гвинтівками, направленими на людей, які лежали на підлозі. Жінки носили тоді такі великі хустки і все лежало на землі. У цьому моменті я побачив, що люди з хору входять ще вище. Я розігнався, вбіг до притвору, де стояли українці, і відкрив двері на хор. Я полетів угору. А там вже втягували драбину й кричали: „Втягувати драбину, бо бандерівці за ним летять!“. Хтось, однак, опустив мені драбину. Я підскочив, схопився, втягнули мене вище. В такий спосіб я знайшовся на горищі. Люди ховалися на балках. Я був за малий, щоб піднятися. Я побачив щілину між покрівельним простором і увійшов в неї і підійшов аж під сам віттар. Там ще був хлопець, який вмів по-українськи. Українці ввійшли наверх і стріляли до людей. Було чути постріл і, шльоп! – удар тіла об землю. Світили ліхтарями і хотіли увійти, а потрібно було там увійти на животі. І цей хлопець говорить українською мовою: „Ми маємо ножі, то вам горла підріжемо“. І не ввійшли. У костелі, після цих криків і вересків, зробилася тиша. Після деякого часу, я не знаю як довгого, ми почули якусь жінку: „Вже нема українців, вони пішли з людьми до лісу».

Продовження цієї історії подають інші джерела. Колону вірних бойовики УПА провели на різню. Декілька осіб вбили під час спроби втечі. Те, що потім відбулося, показує другу сторону польсько-українських відношень. Ми сьогодні знаємо, що завдяки поведінці греко-католицького священика Березюка та солтиса Пташника, вдалося викупити поляків і тим самим врятувати їм життя. Саме тому пам'ять про волинський злочин так важка.

Опрацював Рафал Б. Пенкала

Анна Шумська

Ян Михалевський

Ядвіга Маєвська

Казимир Кобиляж

Зигмунт-Ян Борч

Фотогалерея

